

शब्दभण्डार

१. दिइएका शब्द र अर्थबीच जोडा मिलाउनुहोस् :

शब्द	अर्थ
(क) कोला	खेतको गरो
(ख) आर्द्र	नरम, रसिलो
(ग) क्रीतदास	पैसा दिएर दास बनाएको
(घ) ओरहा	पूर्ण नपोकेको मकै, गहुँलाई पोलेर तयार पारेको खानेकुरा
(ङ) ठालु	गाउँबस्तीमा आफ्नो हैकम जमाउने मान्छे

२. दिइएका अर्थ दिने शब्द पाठबाट खोजेर लेख्नुहोस् :

शब्द	अर्थ
स्वतन्त्र	उन्मुक्त
कपडाको भकुन्डो	गिर
अडकाउ	अडकाउने काम
भिन्न हुनाको अनुभव	पृथकताबोध
अर्काको काम गरिदिएबापत पाइने पारिश्रमिक	- ज्याला
इज्जत	मान/प्रतिष्ठा

३. दिइएका शब्दहरूको अर्थ खुल्ने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् :

नौटङ्की	पहिले पहिले नेपालका गाउँगाउँमा भारतबाट आएका मानिसले नौटङ्की देखाएर पैसा लैजान्थे।
रिहर्सल	अभिभावक दिवसमा देखाउने नाटकको रिहर्सलमा विद्यार्थी जुटेका छन्।
हुटहुटी	प्रथम त्रैमासिक परीक्षाको रिजल्ट कस्तो आउला भनेर मेरो मनमा हुटहुटी भइरहेछ।
आली	परिश्रमपूर्वक काम गर्ने कृषकहरू कहिलेकाहीँ खेतका आलीमा बसेर पसिना पुस्छन्।

अन्तराल	लामो समयको अन्तरालपछि सहरको पढाइ सकेर म गाउँ फर्किँँ।
कृपापात्र	कमजोर मन भएका नोकरहरू आफूलाई मालिकको कृपापात्र सम्भन्छन्।
नासो	यो राष्ट्र हाम्रा पुर्खाले हामीलाई सुम्पेको नासो हो।
रण (युद्ध)	नेताहरूले जातभातको कुरा उचालेर जनतालाई रणमा पुऱ्याए।
मानसपट	मेरो मानसपटमा कक्षा ५ का साथीसँग वनभोज गएको कुरा अभैँ ताजा छ।

४. दिइएका टुक्काहरूको प्रयोग गरी एउटा अनुच्छेद तयार पार्नुहोस् :
- मानव जीवन अमूल्य छ। यसलाई पूर्ण सफल बनाउन प्रत्येक पुस्ताले अनेक कर्तव्य पूरा गरेका छन्। कर्मका पाखुरी बजारेर धर्तीमा अन्न उब्जाउँदै र पुर्खाले चाहना गरेका र पूरा नभएका काम एक अर्कामा हातेमालो गरेर पूरा गर्नु हाम्रो कर्तव्य हो। कर्म नगरी बस्नाले बेलाबखत त्यसको परिणाम भोग्दै लाजले पानी हुनुपर्ने अवस्था पनि आउन सक्छ। आफ्नो लक्ष्यमा सफल हुनका लागि मनलाई चञ्चल हुन नदिई आफ्नो वशमा राख्न सक्नुपर्छ। हामीले पुर्खाको बिँड थाम्नुपर्छ।
५. कक्षामा छलफल गरेर माथिका बाहेक अरू प्रचलित दशओटा टुक्का खोजेर लेख्नुहोस् :
- टुक्काहरू
हातमुख जोर्नु, हिमचिम बढ्नु, नेटो काट्नु, दश नङ्गा खियाउनु, भुतुक्क हुनु, बाँभो मार्नु, मन फाट्नु, आकाशपाताल जोड्नु, खुट्टा लाग्नु, खुट्टो घुमाउनु

बोध र अभिव्यक्ति

१. 'गाउँको माया' कथा पढी दिइएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :
- (क) यस कथामा कतिओटा अनुच्छेद छन् ?
○ यस
- (ख) सातौँ अनुच्छेदमा कतिओटा वाक्य छन् ?
○ यस अनुच्छेदमा ६ वाक्य छन्।
- (ग) कृष्णको प्रवेश कुन अनुच्छेदमा भएको हो ?
○ कृष्णको प्रवेश तेस्रो अनुच्छेदमा भएको हो।
- (घ) म पात्र किन गाउँ गएको हो ?
○ म पात्र गाउँको मायाले गाउँ गएको हो।
- (ङ) कथाका आदि, मध्य र अन्त्यका मुख्य घटना टिप्नुहोस् :
○ - म पात्रलाई गाउँको माया लाग्नु र गाउँ जानु,
- आफ्नो बालसखा परिछनले म पात्र कृष्णलाई गाउँको अवस्था जानकारी गराउनु,

- विभिन्न किसिमका वर्गीय तथा राजनीतिक द्वन्द्वले गाउँको मेलमिलापपूर्ण वातावरण खल्बलिनु तथा गरिब वर्गका मानिसको अवस्थामा खासै परिवर्तन आउन नसक्नु ।

२. गाउँको माया कथाका आधारमा दिइएका घटनाक्रमलाई क्रमबद्ध रूपमा लेख्नुहोस् :

○ घटनाको क्रम यसप्रकार रहेको छ :

- (क) 'म' पात्र करिब दुई वर्षपछि आफ्नो गाउँले जीवनका अनेक घटना सम्भक्त गाउँतिर फर्कनु,
- (ख) परिछनले जयरामजीकी भनी बोलाएको आवाजले 'म' पात्र भस्किनु,
- (ग) परिछनसँग गाउँका अनेक दुःखसुखका कुराकानी गर्नु,
- (घ) परिछन खोलाछेउको कुवामा पानी लिन जानु र 'म' पात्रले खोलाका राम्र नराम्रा पक्षका बारेमा सोच्नु,
- (ङ) पानी पिएपछि परिछनले ठालुका कारण गाउँमा तीन पाटी भएको कुरा सुनाउनु,
- (च) तिमी गाउँमै भएको भए ठालुहरूले यसरी सताउन नसक्ने कुरा परिछनले 'म' पात्रलाई बताउनु,
- (छ) 'म' पात्रले तिमीहरूकै कारणले गाउँ प्रगतिको पथमा छ भन्दै राम्र कामको श्रेय परिछनलाई दिएर सम्मान प्रकट गर्नु,
- (ज) महावीरजीको भन्डा मेलामा गाउँकै घटनाहरू राखेर परिछनले 'म' पात्रलाई नाटक लेख्न अनुरोध गर्नु,
- (झ) गाउँ टेक्न नपाउँदै एउटा गहन जिम्मेवारी पाइएको कुरा सोच्दै 'म' पात्र घर्तिर लाग्नु ।

३. गाउँको माया कथामा संवादका क्रममा अन्य भाषाबाट आएका केही वाक्यहरू पनि छन् । छलफल गरी ती वाक्यको अर्थ पत्ता लगाउनुहोस् :

- (क) "जब उतर गए रण पे तो पिछे हटना क्यों ?"
- युद्धमा होमिएपछि पछि किन हट्नु ।
- (ख) "ह ५५ गोला, फुर्ती से चाल बढाके ।"
- छिटोछिटो अघि बढ ।
- (ग) "गाई चरवाह टुअर-टपर, भैंस चरवाह चोर । बकरी चरवाह छिम्बर छान ताके चार ओर ।"
- गाई चराउने सोभो र एकलो हुन्छ, भैंसी चराउने चोर हुन्छ भने बाखा चराउने अलि बदमास प्रवृत्तिको हुन्छ ।

४. 'जमाना थियो ... उनीहरूसँग मिसिन्छ' कथांश पढी सोधिएका प्रश्नको सङ्क्षिप्त उत्तर दिनुहोस् :

जमाना थियो- म र परिछन लँगौटिया यार थियौं । गाई चराउँथ्यौं- सँगसँगै सिजनमा बदाम, मकै चोरेर ओराहा खान्थ्यौं र गीत गाउँथ्यौं, "गाई चरवाहा टुअर-टपर, भैंस चरवाहा चोर । बकरी चरवाहा छिम्बर-छानर, ताके चारो ओर ।" त

दिनहरू अब धेरै पछाडि छुटिसके । त्यै गीत अचले परिछनको छोेराले गाउँदो हो गोठालो लागेका बेला- परिछनको छोरा पनि बाउको बिँडो थाम्दै । पछि, अलि उमेरदार भएपछि हली बस्ला । परिछन पनि पहिले गोठालो थियो, लगभग छसात वर्षकै उमेरदेखि । चौधपन्ध्रको किशोर वय नहुँदै बनी कमाउन थाल्यो र पछि हली बस्यो, सायद ज्यालादारीमा । छोेरालाई पनि त्यही काम सिकाउँछ र पछि छोेराले पनि आफ्नो छोेरालाई पनि त्यही काम सिकाउला । यसरी एवम् रितले यो परम्परा अनन्त परिछनहरूका बलिया पाखुरीहरूबाट क्रमशः हस्तान्तरण हुँदै रह्यो । हुन त सायद म पनि त्यही नै हुन्थेँ होला तर कला, कहाँनिर गल्ती वा सही भयो र मैले काला अक्षरहरूसित मितेरी गाँसे । टेलका मानिसहरूले मेरा आमाबालाई हुटहुटी लगाइदिए, “चलाख छ, कुरो चाँडै टिप्छ । विद्यालय पठाइदिनुस्, भविष्य राम्रो हुन्छ ।” म विद्यालय जान थालेँ काठको पाटी बोकेर । यहाँदेखि परिछन र मबिचको अन्तराल बढ्न थाल्यो । हामी, म परिछनदेखि र परिछन मदेखि, तर्का तर्का हिँड्न थाल्यौँ । धेरैपछि जब म केही बुझ्न थालेँ अनि मैले पहिलोपटक अनुभव गरें- परिछनहरूसँग अन्तराल कदापि बढ्न दिइनुहुन्न र जो हुँदै छ त्यो गल्ती गरिँदै छ । यसपछि परिछनलगायत ती बालदौतरीहरूसँग फेरि सम्बन्ध कायम गर्न मैले निकै श्रम गर्नुपयो । विद्यालय बिदा परेको बेला कहिले ओरहा खाने, कहिले गिर खेल्ने, कहिले कपर्दी खेल्ने वा त्यस्तै केही निहुँ पारेर म उनीहरूसँग मिसिन्थेँ ।

(क) म पात्रलाई पढाउनुपर्छ भनी उत्साह भर्ने को थिए ?

☉ म पात्रलाई पढाउनुपर्छ भनी उत्साह भर्ने उसका टेलका मानिस थिए । म पात्र बालक कालमा चलाख भएको र पढ्नलेख्न चाँडै सिक्ने लक्षण देखेर गाउँका मानिसले पढाउने कुराप्रति उसका बाबुआमालाई उत्साह प्रदान गरेका थिए ।

(ख) परिछनको नियति कसरी पुस्तान्तरण भएको हो ?

☉ परिछनको टेलका ठालुहरूले अनेक तवरले परिछनजस्ता गरिब र निमुखा वर्गका मानिसलाई आफ्नै घरमा हली राखेर थोरै ज्यालामा काम गराएका छन् । यो नियति परिछनका बाबुबाजेहरूले पनि भोगेका थिए भने आज परिछनहरू भोग्दै छन् । समाजमा भएको वर्गीय विभेद र आर्थिक असमानताले परिछन अधिका कयौँ पुस्ताले ठालुका घरमा हली बस्नु परेको इतिहास छ । अहिलेको समाजमा चेतनाको स्तर बढेपनि परिछनहरू माथि कुनै न कुनै प्रकारको शोषणका कारण अशिक्षाका कारण हली बनिरहेका छन् । उनीहरूका सन्तानले पनि बाबुको बिँडो थाम्नुपर्ने अवस्था छ । यसरी परिछनको नियति पुस्तान्तरण हुँदै आएको छ ।

(ग) यस अनुच्छेदमा प्रयुक्त लोकगीतको अंशले दिने विचारप्रति आफ्नो धारणा व्यक्त गर्नुहोस् :

☉ यस अनुच्छेदमा रहेको लोकगीत तराइबासीको मानिसले खेतीपती गर्दा गाउने लोकगीत हो । गोठालो जाँदा, धान कट्दा, खेतमा काम गर्दा गाउने गर्दछन् । यस लोकगीतले गाई चराउने मान्छे सोभो हुन्छ भैसी चराउने बाटो धुर्त र चोर्ने प्रवृत्तिको हुन्छ भने बाखा चराउने फिल्के, बदमास उच्छृङ्खल प्रवृत्तिको हुन्छ भन्न खोजेको हो ।

(घ) 'म' पात्रले परिछन लगायतका बाल दौतरीसँग सम्बन्ध सुधान के के गयो होला ?

○ म पात्रले परिछन लगायतका बालदौतरीसँग सम्बन्ध सुधान उनीहरूसँगको भेटघाटलाई निरन्तरता दियो होला । आफ्ना बालदौतरीहरूलाई आफ्नो गाउँ र सहरिया वातावरणका बिचका समानता र असमानताबिचका कुरा बतायो होला । उसले आफूले पढेर सिकेका कुरा बालसखाहरूलाई पनि सुनायो होला । परिछनले भने अनुरूप गाउँको कथा राखेर नाटक पनि लेखिदियो होला ।

(ङ) यस अनुच्छेदको मुख्य सन्देश के हो ?

○ यस अनुच्छेदमा म पात्रका स्मृतिमार्फत गाउँले जीवनमा बालबालिकाले बिताउने रमणीय समयको तस्वीर प्रस्तुत भएको छ । मानिस जहाँसुकै पुगेपनि जतिसुकै सफलता प्राप्त गरे पनि आफ्नो गाउँ र आफ्ना बालदौतरीलाई भुल्नु हुँदैन, तिनीहरूबाट टाढा भएर बाँच्नु हुँदैन भन्ने सन्देश यस कथाशमा छ । शिक्षित र अशिक्षित तथा धनी र गरिबबिचको भेदभावलाई/दुरीलाई हटाउनु पर्छ त्यसका लागि म पात्र जस्ता शिक्षित युवाले सकारात्मक कदम चाल्न पछि पर्नु हुँदैन भन्ने सन्देश कथाशमा पाइन्छ ।

५. दिइएको कथाश पढी सोधिएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :

खोलो अचेल फेरि गाउँतिर सोभिएको रहेछ । यो खोलाले पनि गाउँलाई धुरुकै रुवायो । हुन त रुवायो मात्रै भन्नु खोलाप्रति अन्याय ठहर्ला । यो खोलाले गाउँलाई पालेको पनि छ । हाम्रो विगतको लगभग आधा उमेर यही खोलाको डिल र बगरहरूमा बितेको थियो । कहिले ओराहा खाने निहुँमा त कहिले गाईभैसी चराउने निहुँमा । खोलामा बाढी आएको बेला हामी गाईको पुच्छर समाएर बाढी तर्ने गथ्यौं अथवा यस्तो बेलामा हामी खोलाको किनारमा बसेर बाढीको आनन्द लुट्थ्यौं । तर्न डराउने कोही मानिस आए भने हामी तीनचार जना एकअर्काको हात समाउँदै बाढीमा हेल्थ्यौं र किनारमा परिर्खरहेको मानिसलाई तारिदिन्थ्यौं र यस्तो काममा खास गरी परिछनकै विशेष रुचि थियो । "यहीनिर कुवा छ, गए सालको वर्षामा मूल फुटेको एकदम चिसो र मिठो पानी छ ।" ऊ पानी लिएर आइसकेको थियो ।

(क) खोलाले रुवायो भन्ने कुरा मात्र गर्दा कसरी अन्याय हुन्छ ?

○ खोलाले रुवायो भन्नुको आशय यसका कारण बाढी पहिरो आएर जनधनको क्षति पुऱ्यायो भन्ने हो । तर खोलो मानिसका लागि अत्यन्त फाइदाकारी पनि हुन्छ । खेतबारी सिँचाइ गर्न यसकै पानी प्रयोग हुन्छ । गाईवस्तु यसकै पानी पिएर आफ्नो तीर्खा मेदछन् । खोला वरपरको जमिन चिसो भइरहन्छ, यसका छेउछाउ मूल फुट्छ । अर्को किसिमले भन्दा खोलाबाट मानिसले अनेक फाइदा लिएका हुन्छन् । यसले मानिसलाई पालेकै हुनाले खोलाले रुवायो मात्र भन्दा यसप्रति अन्याय हुन्छ ।

(ख) 'म' पात्रका खोलासँगका अनुभूति कस्ता छन् ?

☉ 'म' पात्रका खोलासँगका अनुभूति निकै रमाइला छन् । म पात्रले बाल्यावस्थामा खोलासँग मितेरी नै लगाएको पाइन्छ । 'म' पात्रको बाल्यकालको आधा समय त खोलाकै आसपासमा बितेको पाइन्छ । साथीहरूसँग मिलेर खोलामा पौडी खेल्नु, बाढी आएको बेला गाईको पुच्छर समाएर खोलो तर्नु, एकतमासले बाढी हेरेर दिन बिताउनु जस्ता रमणीय बालक्रीडाले गर्दा 'म' पात्रका खोलासँगका बालअनुभूति निकै रमाइला र अविस्मरणीय छन् ।

६. दिइएको कथांश पढी सोधिएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :

“त्यही कुराको खुसी छ, हिम्मत त किन हारिन्थ्यो र ! अरे, एक साल भएन त अर्को साल कहाँ जाला ! जब उतर गए रण पे तो पिछे हटना क्यों ? तर एउटा कुराको दुःख छ भाइ ! यस्तो बेलामा, किसुन भाइ ! तिमी पनि गाउँमा हुँदा हो त हामीलाई धेरै आडभरोस मिल्थ्यो, बल मिल्थ्यो, आखिर हामी त मूर्ख र गँवार न हौं । तिमी लेखपढ गरेको मान्छे । तिमी भन्या गाउँको अभिमान हो, हाम्रो इज्जत हो । तर तिमी परदेशी भइदिँदा गाउँ मालिकहरूको एकलौटी रजाईमा पर्छ ... ।”

प्रश्नहरू

(क) कृष्णलाई सबैले किन सम्मान गरेका हुन् ?

☉ कृष्ण पढेलेखेको मानिस भएको र उसले आफ्नो टोलका निम्न वर्गका हली, गोठाला, मजदुर आदिलाई पनि उत्तिकै सम्मान भावले हेर्ने भएकाले उसलाई सबैले सम्मान गरेका हुन् । कृष्णमा कुनै प्रकारको भेदभावलाई सहनुपर्छ भन्ने मनसाय छैन । आफ्ना अभिभावक तथा टोलका ठालुको व्यवहारको प्रभाव उसले विद्यार्थी कालमा केही ग्रहण गरे तापनि समयको अन्तरालमा सबैलाई समान ठानी परिछनजस्ता निम्न वर्गका आफ्ना बालदौतरीसँग सम्बन्ध बढाउन तत्पर रहेकाले उसलाई सबैले सम्मान गरेका छन् ।

(ख) पढेलेखेको मानिसले गाउँ छोड्यो भने गाउँमा कस्तो असर पर्छ ?

☉ पढेलेखेका मानिसले गाउँ छोडेमा गाउँलाई ठूलो नोक्सान पुग्छ । गाउँमा रहेका अन्यायी र ठालुहरूले सोभासाभा निमुखा वर्गमाथि अन्याय गरिरहन्छन् । गाउँमा थिचोमिचो बढ्छ । पढेलेखेका मानिस गाउँमा भए भने यसो हुन पाउँदैन किनभने उनीहरू अन्यायका विरुद्ध बोल्छन्, लड्छन् र निम्न वर्गका मानिसको सहारा बन्छन् । यदि उनीहरूले गाउँ छोडे भने गाउँका ठालुहरूको अन्यायी शासन चलिरहन्छ, गाउँका विकास हुँदैन ।

७. व्याख्या गर्नुहोस् :

(क) हाम्रो गाउँमा पनि साँच्चैका मान्छेहरू रहेछन् जो जीवनलाई बुझ्दै छन् ।

☉ यस सारयुक्त वाक्यले मानिसले जीवनको महत्त्व बुझ्न थालेको प्रसङ्ग उल्लेख गरेको छ । मानव जीवन सृष्टिको सर्वोत्तम उपहार हो र यसलाई बुझेर सत्कर्महरू गर्दै समय व्यतित गर्नुपर्छ, जीवनको गहिराइलाई बुझ्नुपर्छ भन्ने गम्भीर आशय यस वाक्यमा निहित छ । गाउँको माया कथाको पात्र कृष्णले आफ्ना भाइले गाउँबाट पठाएको चिठी पढेपछि मनमनै व्यक्त गरेको विचार हो । गाउँका निम्न वर्गका

परिछन जस्ता मानिसहरूसमेत अन्यायका विरुद्ध लड्न सिकाउन रविन हुडको कथाको नाटकमा अभिनय गर्न तम्सिएको देखेर म पात्रलाई ग्रामीण समुदायका मानिसले पनि जीवनको महत्त्व बुझेको, अर्काको काम गरेर मात्र जुनी फाल्न नहुने रहेछ भन्ने चेतना गाउँका मानिसमा पनि आउन थालेको कुरा यस प्रसङ्गमा रहेको छ।

गाउँका मानिसमा तुलाठालु वा सामन्त वर्गका मानिसले निम्न वर्गका मानिसको एकतालाई भाँड्ने काम गरेका तिनका विरुद्ध लाग्नुपर्छ भन्ने चेतना आउदै गएको छ। पाश्चात्य पूरा कथाको पात्र रविन हुडले जस्तै सङ्घर्ष गरेर समाजसेवाका काम गर्नुपर्छ भन्ने चेतना गाउँका मानिसमा आउदै गएकाले उनीहरू जीवन बुझ्न समर्थ हुँदै छन् भन्ने भाव यस कथनमा छ।

(ख) तिम्रो पाखुरीले खोलाको धारलाई त फर्काउँछ भने गाउँको इज्जत माथि नउठाउला त ?

प्रस्तुत वाक्यमा गाउँको माया कथाका पात्र परिछन जस्ता निम्न वर्गका मजदुरका कारण गाउँ हराभरा भएर रहेको, तिनकै मिहिनेतका भरमा कृषि उत्पादनले अन्न सँगालिएर गाउँको प्राण धानिएको भाव व्यक्त भएको छ। परिछन जस्ता मिहिनेती, परिश्रमी मजदुरका पाखुरीमा बगिरहेको खोलालाई सिँचाईका लागि कृषकका खेततिर फर्काउने, तिनमा कुलो बनाउने अक्षय शक्ति रहेको हुन्छ। तिनकै परिश्रमका भरमा उब्जिएको अन्नले गाउँले जीवनको प्राण धानेको हुन्छ भन्दै यस वाक्यले परिछनजस्ता निम्न वर्गका श्रमजीवी मजदुरप्रति सम्मान प्रकट गरेको छ।

खोलाको धारलाई फर्काउन सक्ने उत्साह, साहस र कर्मवादी सोच भएका परिछनहरू वास्तवमा सच्चा मानिस हुन् र उनीहरू गाउँका इज्जत हुन्। उनीहरू विनाको गाउँ मरुभूमिमा परिणत हुन बेर लाग्दैन। बाँभो जमिनलाई आवादीमा परिणत गरी सुन उब्जाउने परिछन गाउँले जीवनका प्राण हुन्। उनीहरू विनाको गाउँ प्राणिहीन मानव शरीरमा परिणत हुन सक्छ। म पात्र कृष्णले परिछनका परिश्रमको कदर गर्दै ऊ जसता सम्पूर्ण निम्नवर्गका हली, मजदुर, कर्मैयाप्रति सम्मान प्रकट गर्दै र उनीहरूको कर्ममा सकारात्मक ऊर्जा प्रदान गर्दै यो प्रेरणादायी र सम्मान व्यक्त गर्ने वाक्य भनेको हो।

८. समीक्षात्मक उत्तर लेख्नुहोस् :

(क) 'गाउँको माया' कथामा कस्तो समाजको चित्रण गरिएको छ ?

'गाउँको माया' कथामा नेपाली ग्रामीण समाजको सजीव चित्रण गरिएको छ। यस गाउँमा मजदुर वर्गलाई काम लगाएर आफू धनी बन्ने जमिन्दार ठालुहरू पनि छन् र गाउँमा प्रायःजसो तिनकै शासन हैकम चल्ने गरेको तस्वीर प्रस्तुत भएको छ। यस गाउँका मजदुर वर्गलाई ठालुहरूले एकजुट हुन नदिई फुटाउ र राज गर भन्ने उद्देश्यका साथ फुटाइरहेको यथार्थ कथामा प्रस्तुत भएको छ। मजदुर वर्गमा पनि क्रमिक रूपमा चेतना आउदै गएको र तिनीहरू परिवर्तनकारी पात्र रविन हुडको विषयमा नाटक रिहर्सल गर्न थालेका देखिन्छन्। आफ्नै वर्गका मानिसलाई धोका

दिने तथा अरूको बहकाउ र स्वार्थमा लागेका पात्रका माध्यमबाट समाजमा यस्ता प्रवृत्ति अभै पनि छन् भन्ने देखाइएको छ । यस कथाले मजदुर वर्गकै परिश्रमका कारण गाउँको आर्थिक अवस्थामा पूर्ण भरथेग रहेको देखाएको छ । समाजमा अशिक्षित र निमुखा वर्गका मानिसलाई विभिन्न बहानामा हेप्ने, अन्याय गर्ने र तिनको शारीरिक परिश्रमबाट फाइदा लिने ठालु वर्गका मानिस रहेका हुन्छन् र तिनका कारणले समाज विकसित हुन नसकेको देखाइएको छ ।

(ख) 'गाउँको माया' कथाका आधारमा दिइएका पात्रको चरित्र चित्रण गर्नुहोस् :

⊙ (अ) कृष्ण

'कृष्ण' गाउँको माया कथाको प्रमुख पात्र हो । यस कथामा ऊ कथावाचकका रूपमा उपस्थित छ । कृष्ण समाजमा सकारात्मक परिवर्तन हुनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्ने प्रगतिवादी विचारधारा भएको पात्र हो । ग्रामीण समुदायमा आफ्ना बालसखासँग अति रमणीय वातावरणमा हुर्किएको पात्र कृष्णमा गाउँको अधिक माया रहेको छ । गाउँ छोडेर सहर पसेको कृष्ण गाउँको मायाले तानिएर दुई वर्षपछि गाउँ फर्किएको छ । विद्यालय अध्ययन गर्दाका केही समय उसले निम्नवर्गका मजदुरका छोराछोरी तथा आफ्ना बालसखा टढा हुँदै गएको अनुभूति गरेको छ । तर उसले तीसँगको मित्रतालाई कदापि टुट्न दिनु हुँदैन भन्ने बुझेको छ । यही बुझाइका कारण ऊ विद्यालय छुट्टी भएका बखत लुकीछिपी आफ्ना साथीसँग रमाइला क्रियाकलापमा सामेल हुन्छ । कृष्ण कसैप्रति कुदृष्टि नराख्ने, सकारात्मक सोच भएको, परिछनजस्ता मजदुर र तिनका छोराछोरीको हित चाहने असल पात्र हो ।

⊙ (आ) परिछन

परिछन 'गाउँको माया' कथाको मुख्य पात्र हो । ऊ कथावाचक कृष्णको बालसखा हो । परिछनले कथामा मजदुरी गरेर जीविकोपार्जन गर्ने निम्न वर्गका मानिसको प्रतिनिधित्व गरेको छ । परिछन आफ्नो परिश्रमका भरमा जीवन धान्ने पौखरी पात्र हो । ऊ आफ्नो गाउँको परिवर्तन चाहन्छ र त्यसै अनुरूपका क्रियाकलापमा संलग्न हुन थालेको छ । गाउँको परिवर्तन र आफ्ना मजदुर वर्गको हितका लागि थालिएको आन्दोलनमा आफ्ना अगुवा साथीले जमिन्दार वर्गसँग लागेर धोका दिँदा ऊ निकै दुःखी भएको छ । आफ्नो बालसखा कृष्ण गाउँ फर्केर आउँदा पहिले परिछनले नै भेटेको छ र ऊ निकै खुशी भएको छ । पढेलेखेका र शिक्षित वर्गका मानिसले गाउँको परिवर्तनमा सहयोग गर्नुपर्ने धारणा कृष्णसँग राख्ने परिछन प्रगतिवादी र सत् पात्रका रूपमा कथामा आएको छ । उसमा कुनै छलकपटको भावना छैन । आफ्ना साथीले एकपटक धोका दिए पनि, तिनीहरूको साथ नभए पनि आफ्नो प्रगतिवादी मजदुर आन्दोलन सफल हुनेमा ऊ विश्वस्त छ । ऊ आशावादी जीवनदृष्टि भएको असल पात्र हो ।

९. दिइएको गद्यांश पढी सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :
 उसको मनमा एक दिनको दृश्य भलक्क भिल्क्यो । जब यस अनाथालयको उद्घाटन भएको थियो, बालकहरू कराएथे, "हाम्रो परोपकार अनाथालय जिन्दावाद !" त्यस बेला उसले मनमनै आशीर्वाद दिँदै भनेथ्यो, "बच्चा हो ! त्यसो नभन ! बरु चिताओ कि अरू भाइलाई अनाथ बन्ने मौका नमिलोस् !"

अनाथालयको उन्नतिले समाजमा दयाभावका साथै व्यभिचार र पापको पनि सबुत दिन्छन् भन्ने भावना उसले मनबाट हटाउन सकेको थिएन । चन्दा ऊ दिन्छ, चाहन्छ कि अरू पनि दिउन् तर भित्री मन छ उसको कि समाजले कुकृत्य नगरे अनाथालयको आवश्यकतै रहँदैन ।

"जय !" संयुक्त स्वरमा कराएको देखेर अभ्र देखे लाग्यो । भ्यालबाट हेन्यो । देख्यो कुनै सज्जन फलफूल बाँडिरहेका छन् । ठिक हो बिगानेभन्दा सपाने धेरै छन् । अलि अलि चन्दा धेरैबाट आएर धेरै बन्न सक्छ ।

साभार : शङ्कर लामिछाने

(क) निबन्धकारको मतका आधारमा अनाथालय भएको र नभएको समाजको अन्तर बताउनुहोस् ।

☉ निबन्धकारका विचारमा अनाथालय नभएको समाज राम्रो हो किनभने मानिसका विभिन्न कुकृत्यका कारण बालबालिका अनाथ हुन्छन् र अनाथालय आवश्यक पर्छन् । अनाथालय भएको समाजमा दयाभाव त हुन्छ त्यसका साथै व्यभिचार पनि बढ्छ ।

(ख) हामी अनाथ, गरिब र बिरामीलाई के कसरी सहयोग गर्न सक्छौं ?

☉ हामी अनाथ, गरिब र बिरामीलाई चन्दा, लताकपडा, औषधी, खानेकुरा, उचित बसोबासको प्रबन्ध आदि गरेर सहयोग गर्न सक्छौं ।

(ग) अनाथालयप्रति तपाईंको धारणा कस्तो छ ?

☉ मेरो विचारमा कोही पनि अनाथ नभएको राम्रो हो । यदि कुनै कारणवश मानिस अनाथ छन् र तिनलाई सुव्यवस्थित जीवनयापनका लागि अनाथालय खोलिएको छ भने त्यो समाज सेवाको राम्रो काम हो ।

(घ) 'समाजमा बिगानेभन्दा सपाने धेरै छन्' भन्नुको तात्पर्य के हो ?

☉ यसको तात्पर्य समाजमा खराब विचार भएका कुकर्म गर्ने मानिसभन्दा सुविचार भएका सत्कर्म गर्ने मानिस धेरै छन् भन्नु हो ।

१०. दिइएको अनुच्छेद पढी सारांश लेख्नुहोस् :

अन्न उत्पादनका दृष्टिले नेपालमा जमिनलाई दुई वर्गमा बाँडिन्छ । समतल वा गरा गरामा बाँडिएको र आली लगाई पानी जमाएर धानको उत्पादन गरिने जमिनलाई खेत भनिन्छ । पाखाबाली मात्र लाग्ने आबादी जग्गालाई बारी भनिन्छ । बारीमा धान नउब्जाए पनि मकै, कोदो, आलुलगायतका खाद्यान्न उब्जाइन्छ । उर्वराशक्तिका आधारमा जमिन अब्बल, दौयम, सिम र चाहार गरी चार किसिमका हुन्छन् । सिँचाइको प्रशस्त सुविधा भएको र दुई वा त्यसभन्दा बढी बाली लाग्ने

मलिलो भूमिलाई अब्बल भनिन्छ । अब्बलभन्दा अलि कमसल किसिमको र अब्बलभन्दा अलि कम उब्जाउ हुने भूमिलाई दोयम भनिन्छ । सिम चाहिँ दोयमभन्दा पनि कमसल हुन्छ । यस्तो कतिपय जमिनमा धान त फल्छ तर सिम जमिन ओसिलो र धापिलो हुन्छ । यस्तो भूमि गजगजे पनि हुन्छ । सिँचाइ सुविधा नहुने र आकासे पानीको भर पर्नुपर्ने सुक्खा माटो भएको जग्गा चाहार हो । सिँचाइ उपलब्ध भए पनि यस्तो जमिन रूखो हुने हुँदा अनाज फल्दैन वा फहिले पनि अत्यन्त कम मात्र फल्छ ।

○ सारांश : 'नेपालको जमिन'

नेपालमा धान उत्पादन हुने सम्म परेका खेत र पाखा बाली मात्र लाग्ने बारी पनि छन् । जमिनको उर्वराशक्तिका आधारमा जमिनका चार प्रकार अब्बल, दोयम, सिम र चाहार रहेका छन् । अब्बल जमिन सबैभन्दा राम्रो जमिन हो । दोयम जमिनमा ठिकठिकै अन्न उब्जिन्छ । सिम जमिन धापिलो र ओसिलो हुन्छ भने चाहार निकै रूखो जमिन हो ।

सुनाइ र बोलाइ

१. सुनाइ पाठ सुन्नुहोस् र छुटेका शब्द राखी खाली ठाउँ भर्नुहोस् :

- (क) एकजना सिकर्मीले कुनै कारखानामा काम गरेपछि अवकाश लिने विचार गरे ।
- (ख) मैले यस कारखानामा बिस वर्षको उमेरदेखि चालिस वर्ष काम गरें ।
- (ग) मैले एउटा घर ठेक्का लिएको छु, त्यो तीन महिनामा सकिन्छ होला ।
- (घ) "तपाईं यस कारखानाको सबैभन्दा पुरानो र सबैभन्दा सिपालु सिकर्मी हुनुहुन्छ ।"
- (ङ) म तपाईंले यस कारखानामा पुऱ्याउनु भएको योगदानको कदर गर्दै अन्तिमपटक तपाईंले तयार गर्नु भएको यो घर तपाईंलाई नै कारखानाको तर्फबाट मायाको चिनो अर्पण गर्छु ।

२. सुनाइ पाठ दुईका आधारमा उत्तर दिनुहोस् :

- (क) सिकर्मीले कति वर्षको उमेरमा अवकाश लिने निर्णय गरे ?
- सिकर्मीले साठी वर्षको उमेरमा अवकाश लिने निर्णय गरे ।
- (ख) सिकर्मीलाई अन्तिमका तीन महिना किन जाँगर नचलेको होला ?
- अवकाश लिने निर्णय गरेपछि पनि थप तीन महिना काम गर्नु परेकाले सिकर्मीलाई जाँगर नचलेको होला ।
- (ग) यस लघुकथाले दिने सन्देश के हो ?
- आफूले जिम्मा लिएको काम जाँगरका साथ गर्नुपर्छ, जाँगर नचल्ने अवस्था आए कामको जिम्मा नै लिनु हुँदैन भन्ने सन्देश कथाले दिएको छ ।

मूल शब्द र व्युत्पन्न शब्द

खोलो अचेल फेरि गाउँतिर सोभिएको रहेछ । यो खोलाले पनि गाउँलाई धुरुक्कै रुवायो । हुन त रुवायो मात्रै भन्नु खोलाप्रति अन्याय ठहर्ला । यो खोलाले गाउँलाई पालेको पनि छ । हाम्रो विगतको लगभग आधा उमेर उही खोलाको डिल र बगरहरूमा बितेको थियो । कहिले ओराहा खाने निहुँमा त कहिले गाईभैसी चराउने निहुँमा । खोलामा बाढी आएको बेला हामी गाईको पुच्छर समाएर बाढी तर्ने गर्थ्यौं अथवा यस्तो बेलामा हामी खोलाको किनारमा बसेर बाढीको आन्द लुट्थ्यौं । तर्न डराउने कोही मानिस आए भने हामी तीनचार जना एकअर्काको हात समाउँदै बाढीमा हेलिन्थ्यौं र किनारमा पखिँरहेको मानिसलाई तारिदिन्थ्यौं र यस्तो काममा खासगरी परिछनकै विशेष रुचि थियो ।

माथिको कथाशमा गाढा अक्षरमा लेखिएका अचेल, गाउँ र खोला जस्ता शब्दहरू मूल शब्द हुन् । रेखाङ्कन गरिएका शब्द अन्याय (अ - न्याय), विगत (वि - गत), चराउने (चराउ - ने), समाएर (समाउ - एर), गाईभैसी (गाई र भैसी) र तीनचार (तीन वा चार) जस्ता शब्द व्युत्पन्न शब्द हुन् ।

घर, मान्छे, बाटो, ढुङ्गा, फूल, तेल, हिउँ जस्ता शब्द र खा, बस, हिड्, पढ आदि धातुहरू मूल शब्द हुन् । घरेलु (घर + एलु), गाउँले (गाउँ + ले), प्रदेश (प्र + देश), प्रत्युत्तर (प्रति + उत्तर), कुबाटो (कु + बाटो), हिमालय (हिम + आलय), राजकाज (राज + काज), घरैघर (घर + घर), भैँभगडा (भगडा + भगडा) आदि शब्दहरू व्युत्पन्न शब्द हुन् ।

अभ्यास

१. रेखाङ्कन गरिएका शब्द मूल वा व्युत्पन्न के हुन्, पहिचान गरी लेख्नुहोस् :
 “किसुन भाइ ! यो दुईतीन बरसमा गाउँमा धेरै उथलपुथल भयो । गए साल रोपाईंको बेलामा हामीले चार किलो बनीको कुरालाई लिएर हडताल गर्यौं । सुरुमा त सब राम्रै थियो । तीन दिनसम्म काम ठप्प भयो । हामीले फेकन र शनितरलाई अगुवा बनाएका थियौं । पछि उनीहरूले धोखा दियो र धनीहरूसँग मिल्यो, चार चार मन धान दिन्छु भनेका थिए रे, र त्यै लोभमा हडताल बिच्काइदियो । पछि त्यही कुरालाई लिएर हामीले तिनीहरूलाई केरकार गर्यौं, भगडाफसाद भयो र हामीले उनीहरूलाई आफ्नो पाटीबाट हटाइदियो । पछि मालिकहरूले पनि एक मनभन्दा बढी धान दिएन रे, त्यसपछि उनीहरू छुट्टै पाटी बनाएर बस्या छ । हडताल पनि बिच्कहाल्यो, न बनी बढ्यो उल्टै हाम्रो एकता ढुट्यो ।” ऊ वरपर छरिएका सिमलका राता फूलहरू जम्मा पादै थियो- सायद गोरुलाई खुवाउन ।

● भाइ	मूल शब्द
उथलपुथल	व्युत्पन्न शब्द
रोपाईं	व्युत्पन्न शब्द
हामी	मूल शब्द

राम्रै	व्युत्पन्न
काम	मूल शब्द
धोखा	मूल शब्द
धनी	व्युत्पन्न शब्द
चार	मूल शब्द
धान	मूल शब्द
केरकार	व्युत्पन्न शब्द
भगडाफसाद	व्युत्पन्न शब्द
पनि	मूल शब्द
एकता	व्युत्पन्न शब्द
फूल	मूल शब्द

२. दिइएको अनुच्छेदमा रहेका मूल र व्युत्पन्न शब्द पहिचान गरी सूची बनाउनुहोस् :

भलकमानले बालककालमा लेखपढ गर्न पाएनन् । भलकमानको आठ वर्षसम्मको बाल्यकाल त्यत्तिकै बित्यो । नौ वर्षको उमेरदेखि भलकमान पुर्खाले जस्तै गाउन बजाउन थाले । विद्यालय महाविद्यालयमा पढ्न नपाए पनि भलकमानले आफ्नो एकलो परिश्रममा सङ्गीतको सिप बढाउँदै लगे । उनी आफूले गाउने गीत आफैँ सङ्कलन गर्थे र रचना पनि गर्थे । उनी आफूले गाउने गीतमा आफैँ सङ्गीत भर्थे । उनका गीत मिठा छन् ।

○ मूल शब्द	व्युत्पन्न शब्द
आठ, वर्ष	बालककाल, विद्यालय
उमेर, पुर्खा, पनि	लेखपढ, परिश्रम
सिप, गीत	सङ्गीत, सङ्कलन
रचना	

३. शब्दस्रोत : तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्द

पानी पिउँदै गर्दा लगभग उदास र आद्रै उसको स्वर मेरो कानमा गुन्ज्यो । उसले जसरी अँध्यारो मुखमुद्रामा बिनाभूमिका मलाई यो खबर सुनायो । सहसा मलाई लाग्यो - गाउँमा सायद अब अङ्ग्रेजहरूको रोग सदैँ छ, डिभाइड एन्ड रल ! र परिछनह भाँचिदै छन् । परिछनहको सगबगाउँदो चेतनासँगै गाउँका ठालुह नयाँ जुक्तिहरू सोच्दै छन् ताकि तमाम परिछनह परिछन नै रहुन् । अर्थात् क्रीतदासरूपी हलीगोठाला नै रहुन् र मालिकहरूकै कृपापात्र भएर रहुन्, जुन एउटा परम्पराका रूपमा तिनका पुर्खाहरूले तिनका हातमा नासो छोडेर गएका थिए ।

माथिको कथांशमा गाढा अक्षरले लेखिएका आद्रै, मुखमुद्रा, सहसा र चेतना शब्द तत्सम हुन् । रेखाङ्कन गरिएका पानी, कान र अँध्यारो जस्ता शब्द तद्भव हुन् भने छड्के अक्षरमा लेखिएका डिभाइड, सायद, तमाम र मालिक शब्दह आगन्तुक हुन् ।

नेपाली भाषामा प्रयोग हुने सूर्य, चन्द्र, अग्नि, नवीन, अंश, अक्षर, ईश्वर, पृथ्वी, प्रजा, बालक, शिक्षा, मूर्ति आदि तत्सम शब्द हुन् । आगो (अग्नि), भात (भक्त),

हात (हस्त), माटो (माटि), रगत (रक्त), घाम (घर्म), काठ (काष्ठ), धान (धर्म) आदि तद्भव शब्द हुन् । कोट, फोटो, टेबल, टेलिभिजन, टेलिफोन, रेडियो, अन्दाज, जागिर, हप्ता, सरकार, गुलाफ, मु ड्ग्री, गम्छा, जुडो, होन्डा, करीति, कर्फ्यु, टुरिस्ट, पुलिस, रेस्टुराँ, कलेज, किन्डरगार्टेन, सेमिनार, धर्मस, थेसिस, भ्याल, पसल, बुङ्गल, खापा, डम्फु, मैच्याड, च्याड्बा, सेतो, राडी, थुन्से, घुम, रोदी, पटुका, पाखी, परेवा, मुन्धुम, याक्सा, जिम्बु, लामा, च्याड्ग्रा, डाँफे, पैनी, पटुवा आदि आगन्तुक शब्द हुन् ।

अभ्यास

१. दिइएको कथांशमा गाढा अक्षरमा लेखिएका शब्दहरू तत्सम, तद्भव र आगन्तुक के हुन्, छुट्याउनुहोस् :

अखबारको पङ्क्तिबाट आँखा हटाएर मैले आगन्तुकपट्टि हेरेँ । उसका हातमा एउटा सादा लिफाफा र एक पाना कागज थियो । हल्ला मच्चाएर मेरो शान्ति भङ्ग गरिदिएको हुनाले आगन्तुकउपर मलाई अलिअलि रिस उठिराखेको थियो । भर्कै सोधेँ- “के बाबु बाबु चिच्याइरहेको ? को बाबुलाई खोज्छौ तिमी ।”

○ तत्सम	तद्भव	आगन्तुक
पङ्क्ति	आँखा, हात	अखबार
शान्ति, भङ्ग	पाना, रिस	लिफाफा
		कागज, बाबु

२. दिइएका शब्दहरू ध्यानपूर्वक पढ्नुहोस् र तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको बेगलाबेगले सूची बनाउनुहोस् :

पृथ्वी, जेट, पटुवा, अग्नि, साउन, ढाट, वायु, असार, पसल, ऋषि, बाटो, ढेवा, ज्ञान, सासु, कदर, प्रज्ञा, ससुरा, जागिर, ऊर्जा, दिल, हाकिम, पाइप, आगो, छात्र

○ तत्सम शब्द	तद्भव शब्द	आगन्तुक शब्द
पृथ्वी	जेट	पटुवा
अग्नि	साउन	ढाट
वायु	असार	पसल
ऋषि	बाटो	ढेवा
ज्ञान	सासु	कदर
प्रज्ञा	ससुरा	जागिर
ऊर्जा	दिल	हाकिम
छात्र	आगो	पाइप

३. दिइएको अनुच्छेदबाट तत्सम शब्द पहिचान गरी सूची बनाउनुहोस् :

म कर्नालीमा जन्मेँ । मेरो अनुभूतिमा म जुम्ला देख्छु र तिला नदी मेरो हृदयमा दौडिन्छ । नेपाली सभ्यताको यात्रा सिँजाबाट सुरु भएको मानिन्छ । म त्यहीँ सिँजामा जन्मेँ र हुकँ । मेरो हिमाल चित्ताकर्षक छ । मेरो समाज भावनात्मक छ ।

म सिँजालाई प्यारो जन्मभूमिका रूपमा देख्छु र यस भूमिबाट सिङ्गो नेपाललाई हेर्छु।

७. तत्सम शब्दहरू : अनुभूति, नदी, हृदय, सभ्यता, यात्रा, हिमाल, (समाज), भावनात्मक, जन्मभूमि

४. दिइएको अनुच्छेद पढी तद्भव र आगन्तुक शब्द छुट्याएर लेख्नुहोस् :
 रात अँध्यारो थियो । म लालटिन बोकेर खेततिर लागें । उताबाट जर्नेल साहेब पनि आइपुगनुभयो । उहाँको हातमा रेडियो थियो । उहाँ मोबाइलको लाइट बालेर बाटो काट्दै आउनुभयो । उहाँको काँधमा भोला थियो । थर्मसमा चिया थियो । जाडाले काम्दै गाउँका अरू मानिसहरू पनि आए । राति वन्यजन्तुको सिकार गर्न सिकारी आए । हामी सबै भेला भएर सिकारीलाई धपायौँ र जङ्गलका जन्तुलाई बचायौँ ।

७. तद्भव शब्द	आगन्तुक शब्द
रात, अँध्यारो ( )	लालटिन, खेत, जर्ने, साहेब
काँध, मानिस, राति	हात, रेडियो, मोबाइल, लाइट
(जङ्गल)	बाटो, भोला, थर्मस, चिया,
	जाडो, सिकार

शब्दकोशको प्रयोग

कुनै पनि भाषाका शब्दहरू सङ्ग्रह गरेर व्यवस्थित रूपले त्यसको अर्थ विधान गरिएको ग्रन्थलाई शब्दकोश भनिन्छ । शब्दकोशमा शब्दका अर्थ मात्र हुँदैनन् । यसमा शीर्ष शब्द, शब्दको हिज्जे, शब्दको उच्चारण, व्याकरण निर्देश, शब्दको स्रोत, शब्दको अर्थविधान, शब्दको गौण र उपप्रविष्टि, व्युत्पादक सर्ग, पर्याय, विपर्याय, उखानटुक्काको प्रयोग, उदाहरण, चित्राङ्कन आदि हुन्छन् । यस्ता विषयलाई शब्दकोशमा प्रसङ्गानुसार व्यवस्थित गरिएको हुन्छ । शब्दकोशमा कुनै शब्द चढाउनुलाई प्रविष्टि भनिन्छ । शब्दकोशमा शब्दहरू वर्णानुक्रममा राखिन्छ । शब्दकोशमा विभिन्न सङ्क्षिप्त शब्द र सङ्केत चिह्नहरू दिइएका हुन्छन्, जस्तै :

सङ्केत सूची

अ : अरबी	अ.क्रि : अकर्मक क्रिया	अङ् : अङ्ग्रेजी
अव्य : अव्यय	इ : इत्यादि	उदा : उदाहरण
क.क्रि : कर्मवाच्य क्रिया	क्रि.वि. : क्रियाविशेषण	था : थारू
निपा : निपात	नेवा : नेवारी	फा : फारसी

सङ्केत सूची

/ : विभाजनक (विकल्प रूप)	( ) : गौण सङ्केत
- : निर्देशक चिह्न तथा समस्त पद सङ्केत	+ : संयोजक वा जोड

शब्दकोश हेर्नुभन्दा पहिले यस्ता सङ्केतहरूका बारेमा थाहा पाउनुपर्छ । शब्दकोश शब्दहरूको वर्णानुक्रममा शब्दहरूको प्रविष्टि गरिएको हुन्छ । नेपाली बृहत् शब्दकोशमा शब्दहरूको प्रविष्टि निम्नलिखित वर्णानुक्रममा राखिएको छ :

- (क) सर्वप्रथम स्वरवर्ण (अ, आ, इ ....) र त्यसपछि व्यञ्जन वर्ण (क, ख, ग ....) को क्रम रहेको छ।
- (ख) स्वरवर्ण क्रममा अ (अँ, अं, अ) आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ए, ऐ, ओ, औ रहेको छ।
- (ग) व्यञ्जनवर्णमा क, ख, ग, घ, हुँदै ह सम्म रहेको छ।
- (घ) बाह्रखरीमा क, कं, क, का, कि, की, कु, कू, कृ, के, कै, को, कौ, क्य, क्र, क्ल, क्ष रहेको छ। यसैगरी त्र वर्ण त को क्रममा ज वर्ण ज को क्रममा रहेको छ।

तल नेपाली बृहत् शब्दकोश को एउटा पाना (पृष्ठ १, दसौं संस्करण) को नमुना दिइएको छ। त्यहाँ 'अ' बाट सुरु हुने केही शब्द र तिनका अर्थहरू पनि दिइएका छन्। यसका साथै त्यहाँ विभिन्न सङ्केत र सङ्क्षिप्त रूपहरू पनि दिइएका छन्। तिनलाई ध्यानपूर्वक पढ्नुहोस् :

अ

अंगुली

अ

अ- १. बेवनागरी वर्णमालाको स्वरवर्णमध्ये पहिलो स्वरवर्ण, परम्परागत रूपमा कण्ठस्थानबाट उच्चारण हुने ह्रस्व स्वरवर्ण मानिएको र भाषाविज्ञानअनुसार जाधव्यता, केन्द्रीय स्वरवर्ण, लेख्य रूपमा सो स्वरवर्णको प्रतिनिधित्व गर्ने लिपिचिह्न। २. लेखाइका क्रममा विषयवस्तुको वर्गीकरण वा विभाजन उपविभाजनका निमित्त स्वरवर्णको प्रयोग गरिँदा दिइने क्रमबोधक चिह्नो चिह्न।

अ- [सं.] ना. १. अँ, अं, अ सित्र अन्तर्निहित मानिएका अ+उ+म् तीन ध्वनिमध्ये विष्णुलाई बुझाउने पहिलो ध्वनि। (उ तथा म् ध्वनि क्रमशः त्रिव तथा ब्रह्मालाई बुझाउने मानिन्छन्।) २. संस्कृत एकादशी कोषअनुसार मूलतः विष्णुलाई जनाउने मङ्गलशास्त्री शब्द। ३. पू.स. शब्दक अगाडि लागी अभाव, भिन्नता, विपरीतता आदि अर्थ बुझाउने पूर्वसर्ग (अज्ञानि, अज्ञान, अफाप, अयोग्य इ.)।

अ- कि. कर्को, गाली, बेवास्ता, अस्वीकार आदि बुझाउन आवेगका अवस्थामा प्रयोग गरिने विस्मयादिबोधक शब्द; आ। (उदा.- अ, विनक्षिति कति चलेको? अ, म यति बेला बजार जान्ने।)

अ- कि. [प्र. आम- सं. आम] स्वीकार, सम्मत्ता, आश्चर्य, उपेक्षा, प्रसन्नता, पीडा आदि भाव जनाउने, प्रायः वाक्यका अगाडि आउने शब्द। (उदा.- अँ, मलाई सन्धो छैन। अँ, त्यस्तो पनि होला। अँ, तिमीले भनेर हुन्छ।)

अँकाइ- ना. [V अँक (+आइ)] अँको भाव, क्रिया वा प्रक्रिया।

अँकाइनु- क.क्रि. अँकन लाइनु।

अँकाउनु- प्रे.क्रि. अँकन लाउनु। अँकने पार्नु।

अँगरबा/अँगरबा- ना. [प्र. अँगरबा] छोटीदेखि मुट्टामन्तिरसम्मको लामो कुर्तजस्तो प्रायः साधुसन्तहरूले र विशेष अवस्थामा राजा, भन्दी आदिले पनि लगाउने वस्त्र।

अँगार- ना. [प्र. अँगारो- सं. अँगार] दाउरा आदि ज्वलनशील वस्तु बल्लेर कोइला मर्दा निकोको, तर चारानी भट्टनसकेको प्राइगायिक, कालो वस्तु। गोल; अँगारो; अँगार।

अँगारे- वि. अँगरजस्तो कालो; ज्यादै कालो; अँगारो।

अँगारुनु- स.क्रि. [अँगारो+नु] १. स्नेह वा आत्मीयता जनाउन कसैलाई दुई हातले च्यापेर छातीमा टाँस्नु, निकटता देखाउन परस्परमा अँगारो गर्नु। अङ्कमाला गर्नु। २. कुनै कामकुरा वा पेशालाई ग्रहण गर्नु। तिन। (उदा.- उनले शिक्षकको कार्य अँगारे।) ३. सहयोग गर्नु। पत्र लिनु।

अँगारुनु- ना. अँगारुने भाव, क्रिया वा प्रक्रिया।

अँगारुनु- क.क्रि. अँगारुने काम गरिनु। अँगारुनु हालिनु।

अँगारुने- वि. [अँगारो+ए] १. एक अँगालामा अटाउनु; अँगालामा बोकिने; अँगालापरिको। ना. २. खलामा धान चट्टने वा मर्दने बेलाको धानका अँगाला बोक्ने बेलाको; बिटा बोक्ने मान्छे।

अँगारुनु- ना. [सं. आलिङ्गन] १. स्नेह वा आत्मीयता जनाउन कसैलाई दुई हातले च्यापेर आफ्नो छातीमा टाँस्ने काम;

आत्मीयता वा निकटता जनाउन एकले अर्काको वा एकअर्काको कोधमा हात राख्ने काम; आलिङ्गन; अङ्कमाला; अङ्गालो।

२. दुई हात फैलाएर च्यापन सकिने परिमाण; बाह्रभरिको परिमाण (एक अँगालो दाउरा, एक अँगालो घाँस, अँगालाभरिने रूख इ.)।

अँगालो धिनु- टु. भिद्नु। (उदा.- निधालि बलियालाई अँगालो दिन सक्तेन।)

अँगालो मारु/हाल्नु- टु. अङ्कमाला गर्नु।

अँगुटी- ना. हे. जोडी।

अँगुठो- ना. [प्र. अँगुठो- सं. अङ्गुठ] १. हात वा खुट्टाको दुई अँगुठा मएको माटो। औँलो; बूढी औँलो; औँठो। २. अँगुठाको घाप; त्याग्ने सही।

अँगुठी- ना. [प्र. अँगुठी- सं. अँगुठी] आगो ताप्लाका निमित्त प्रयोग हुने, बोक्ने चारैका ठाउँमा लुगिने माटो वा धातुको माटो; बोसी; मकल; अटल।

अँगेर- ना. पायो होचो, पात रातो रातो तथा सानो र गेडा रातो हुने एक प्रकारको विषालु वनस्पति; केही मात्रामा गुलियो, ताम्रमाउरो र बेसी मात्रामा खौदा विषालु, वस्तुमाउले खौदा असर गर्ने वनस्पति र वनस्पतिको फल।

अँगेरी- ना. चैतमा पाउलिने, पाउलो लाग्दा रातो मासको देखिने र पछि हल्का हरियो पात हुने, ल्याडका आकारका दाना फल्ने, वस्तुमाउले पातुवा खौदा पेट ढाडिने र त्यसको असरले मर्न पनि सक्ने वनस्पति।

अँगेख- ना. शरीर पुस्के वा कछराइजस्तो गरी बेरिने रमाल; गम्खा; उपना; अडोइहा।

अँगेदनु- स.क्रि. १. कसैमाथि दबाव दिनु; बशमा ल्याउनु। २. कुनै लथिलो वस्तुलाई बेसीरि थिच्नु; घचेटनु; टेल्नु।

अँगेटाइ- ना. अँगेदने भाव, क्रिया वा प्रक्रिया।

अँगेटाइनु- क.क्रि. अँगेदनु लाइनु।

अँगेटाउनु- प्रे.क्रि. अँगेदनु लाउनु; च्यापिने पार्नु।

अँगेटिनु- क.क्रि. अँगेदने काम गरिनु; च्यापिनु।

अँगेला- ना. [सं. अज्वला] खेतका गराका छेउमा माटो रुपार्थ बनाइएको आलीको माथिल्लो भाग।

अँगेलुनु- स.क्रि. [अँगुली+नु] १. अँगुलीले पानी, अन्न आदि वस्तु हुर्याउनु। २. कुनै वस्तु अँगुलीमा मर्नु। ३. दुइटा पस्त्र जोडनु अँगुली पार्नु।

अँगुलाइ- ना. अँगुलेने भाव, क्रिया वा प्रक्रिया।

अँगुलिनु- क.क्रि. अँगुलेने काम गरिनु।

अँगुली- ना. [सं. अज्वलि] १. दुई उताना हल्केला जोडी औँलाहरू कही कुप्यापेर बोधी वा बटुकोजस्तो बोभिल्लो पारिएको स्थिति।

२. प्राग्ना गर्दा उर्पर्युक्त किसिमले दुई हल्केला जोड्दा हुने मुद्दा।

३. दुई हल्केला जोडी बनाइएको खाल्टाभरिको कुनै वस्तुको परिमाण (एक अँगुली पानी, एक अँगुली फूल इ.) अज्वली; कससम्प्ट।

प्रश्नहरू

(क) माथिको शब्दकोशका नमुना पानामा दिइएका शब्दहरूले के कस्ता अर्थ दिएका छन्, लेख्नुहोस् :

○ शब्द	अर्थ
अँगार	गोल
अँगैठी	चुलो/मकल
अँगैर	एक प्रकारको बनस्पति
अँजुली	उत्ताना हत्केला जोडी खोपिल्टो बनाएको अवस्था
अँचेला	आलीको माथिल्लो भाग
अँचेटिनु	च्यापिनु
अँगालो	आलिङ्गन

(ख) शब्दकोश हेरी माथिको शब्दकोशको नमुना पानामा छड्के अक्षरमा दिइएका सङ्क्षिप्त शब्दका पूरा रूप लेख्नुहोस् :

○ छड्के अक्षर	पूरा रूप
ना.	नाम
क. क्रि	करण क्रिया
प्रे. क्रि	प्रेरणार्थक क्रिया
वि.	विशेषण
स. क्रि	सकर्मक क्रिया

(ग) शब्दकोश हेरी दिइएका शब्दको अर्थ लेख्नुहोस् :

○ शब्द	अर्थ
अकेला	एकलो
पिन्चे	रुन्चे स्वभावको
एकाघर	एउटै घरको
जातक	भर्खर जन्मेको बालक
रोहबर	अगिल्लिर, समक्ष
ठाँट	सजावट, शृङ्गार
घडा	जलपात्र, कलश
चैत्य	बौद्ध धर्मको स्तुप
पँधेरो	धारो
यथार्थ	साँच्चैको

(घ) दिइएका शब्दलाई शब्दकोशका क्रममा लेख्नुहोस् :

सिर्जना र परियोजना

१. दिइएका बुँदाका आधारमा छोटो कथा तयार पार्नुहोस् :

(क) थुप्रै केटाकेटी चौतारामा भेला भएर खेलिरहेका

(ख) अचानक एउटा सर्प देखा परेको

(ग) केटाकेटीहरूले मिलेर सर्पलाई ढुङ्गाले हानी मार्न तमिसिएका

- (घ) एक भलादमी व्यक्तिले यस्तो अर्कालाई मार्ने पाप काम नगर भनी सम्झाएका
- (ङ) सबै जना घरतिर फर्किएका
- (च) घरमा पुगेपछि सत्यनारायणका मनमा पाप र धर्मका बारेमा खुल्लुल्लो भएको
- (छ) सत्यनारायणका बुबा लक्ष्मीनारायणले जसले अरूलाई दुःख दिन्छ उही पापी हो भनी सम्झाएका
- (ज) बुबाको कुरा सुनेपछि सत्यनारायण खेत बगाउने खोला, घरको छाना उडाउने हावा, घर जलाउने आगो, बाखा मारेर खाने बाघ, कुखुरा चोरि लाने स्याल, खुट्टामा घाउ बनाइदिने ढुङ्गो, लुगा फोहोर पारिदिने माटोलाई पनि पापी रहेछन् भनी निष्कर्ष निकालेका
- (झ) भोलिपल्ट सत्यनारायण विद्यालय गएका
- (ञ) विद्यालयमा पाप कर्मका बारेमा आफ्नो बुझाइ सुनाएका
- (ट) ढुङ्गो, माटो, हावा, पानी, आगो, बाघ, स्याल गर्दै सबैलाई पापी भनेका
- (ठ) सत्यनारायणको विचार शिक्षकले सुनेका
- (ड) शिक्षकले प्राकृतिक वस्तु र तिनका कार्य बुझाएका, तीबिना बाँच नसकिने तथ्य बुझाएका
- (ढ) सत्यनारायणको आफ्नो विचार परिवर्तन भएको

○ कथा

'परिवर्तन'

कमलपुर गाउँ प्राकृतिक सुन्दरताले रमणीय छ । यसको सुन्दरतामा खोट लगाउने ठाउँ छैन । छडछड बगिरहने खदम खोलो, त्यसको किनारमा भएका ठूलाठूला सिमल र सिसौका रूख र तिनलाई आश्रयस्थल बनाएर बसेका अनेक चराचुरुङ्गीको चिरविरले वातावरण सधैं साङ्गीतिक बन्यो । गाउँका केटाकेटीहरूको रमाइलो गर्ने स्थल त्यही खोला उत्तरतर्फको ठूलो चउर थियो ।

रामु, सत्यनारायण, लक्ष्मी, चतुरे, बलिराम उर्मी विद्यालयको गृहकार्य सकेपछि सधैं खेलन भेला हुन्थे । एक शुक्रवारको दिन तिनीहरू ४ नबज्दै खेलन भेला भए । उनीहरू त्यही चउरमा डन्डबियो खेलन मस्त थिए । भदौ महिनाका घामको तिनलाई कुनै वास्ता थिएन । खोलो केही धमिलो भएकाले आज तिनीहरू खोलामा पौडी नखेली डन्डबियो खेलन लागेका थिए । त्यही बेला चतुरे आतिसै कराउन थाल्यो सर्प आयो, सर्प आयो । सबैले चतुरेले देखाएतिर हेरे । खोलाबाट निस्केर आएको ढोडिया सर्प रहेछ । बलिराम अलि आँटी थियो, ऊ गाईवस्तु चराउने गोठालाले त्यसै फालिरहेको लौरो टिपेर सर्प मार्न तम्सियो । केटाकेटीको हल्ला सुनेर धनिराम काका टुप्लुक्क त्यहाँ आइपुगे । सर्पलाई बलिरामले मार्न लागेको देखेर उनले रोके र सम्झाउँदै भने- सबै प्राणी उस्तै हुन् । यसलाई नमार पाप लाग्छ । केटाकेटीले उनका कुरा स्वीकार गरे । बलिरामले लट्ठी फालिदियो । सर्प फेरि खोलातिरै फर्कियो । केटाकेटी आफ्नै धुनमा खेलन लागे ।

साँभ नपर्दै सबै आ-आफ्ना घर फर्किए । घर पुगेपछि सत्यनारायणका मनमा अनेक कुरा खेल्न थाले । को पापी को धर्मी भनेर उसले बुबालाई सोध्यो । बुबाले अरूलाई दुःख दिने पापी हुन् भनेर सम्झाए । बुबाका कुरा सुनेपछि उसले अरूको हानी गर्ने खोलो, हावा, आगो आदि सबैलाई पापी, अधर्मी भन्ने निचोड निकाल्यो । भोलिपल्ट विद्यालयमा पनि उसले पापी र पाप कर्मका बारेमा आफ्ना शिक्षकलाई आफ्नो विचार सुनाए । शिक्षकले प्राकृतिक चिजवस्तु पापी होइन् यी विना हामी बाँच्न सक्दैनौं भन्दै तिनको महत्त्व बुझाए । सत्यनारायणले पापी र पाप कर्मका बारेमा कुरा बुझे र आफ्नो विचार परिवर्तन गरे ।

२. तपाईंको जीवनमा घटेको कुनै घटनालाई सिलसिलेवार रूपमा प्रस्तुत गरी छोटो कथा लेख्नुहोस् :

ॐ पौडीको कथा

असार महिनाको अन्त्यतिर हामी साथीहरू नहरमा पौडी खेल्न व्यस्त थियौं । कोशी नदीबाट आएको धमिलो पानीले नहरको डिललाई छुन खोजेको थियो । कोही नहरको डिलमा रहेका सिसौका हाँगाबाट र कोही पुलको बारबाट नहरमा हाम फाल्दै असारे घामका कारण उत्पन्न गर्मीलाई चुनौति दिइरहेका थियौं । गर्मी मौसममा हामी ५, ६ जना साथीको बासै नहरमा हुन्थ्यो हुन्थ्यो भने पनि हुन्छ । बिहानको स्कुल छुट्टी समयमा हामी गाउँभन्दा एक किलोमिटर परको नहरलाई दौडिहाल्थ्यौं ।

आज पनि हामी चार जना ध्रुव, मोहन, केशव र म पौडीमा मस्त थियौं । पानीमा पौडेर एकअर्कालाई लखेट्न खेल खेलिरहेका हामी त्यतिबेला स्तब्ध भयौं जतिबेला हाम्रो साथी सन्तोष पानीमा तैरिदै गरेको हामीले देख्यौं । सन्तोष त हामीसँग आएको थिएन हामी छक्क पर्‍यौं । केही पर ऊ उत्तानो परेर पानीमा बगिरहेको थियो । सन्तोष हो भन्ने हामीले थाहा पाइहाल्यौं । सन्तोष पौडी खेल्न हामीभन्दा सिपालु थियो । कसरी पानीमा डुब्यो । सन्तोष हाम्रो साथी ... हामी चिच्यायौं । केशव हतार हतार पौडिदै ऊतर्फ गयो । केशव सन्तोषको हात समान मात्र के पुगेको थियो ऊ त छ्यात्ल्याडछुप्लुड गर्दै पौडिन थालेको देखेर म छक्क परें ।

सन्तोषलाई हामीले तानेर नहरको डिलमा ल्याएर हप्कायौं । किन यसरी भुक्क्याएको ? उसले भन्यो म त उत्तानो परेर पानीमा कतिबेर तैरन सकिन्छ भनेर अभ्यास गर्दै थिएँ । तिमिहरूले त मलाई डुबेको ठान्यौं । सन्तोषका कुरा सुनेर हामी छक्क पर्‍यौं । अनि पाँचैजना फेरि पौडीमा मात्र भयौं ।

४. तपाईंको समुदायमा रहेका नेपाली भाषाभन्दा भिन्न भाषामा प्रयोग हुने केही सर्वनाम, सङ्ख्यावाचक शब्द र घरेलु सामग्रीको सूची बनाई प्रस्तुत गर्नुहोस् :

ॐ थारू समुदायमा प्रयोग हुने केही शब्दहरू

सर्वनाम शब्द	अर्थ
ओकर	उसको
तेहर	तेरे
तु	तैं
नेवार समुदायमा	
सङ्ख्यावाचक शब्द	अर्थ
सय	सची
न्याका	
(थारु)	
घरेलु सामग्रीको नाम	अर्थ
ढकी	ढाकी
हर	हलो
खटिया	खाट

सुनाइ पाठ २

मायाको चिनो

एक जना सिकमीले कुनै कारखानामा धेरै वर्ष काम गरेपछि अवकाश लिने विचार गरे र ठेकेदारकहाँ गए र भने, "ठेकेदारजी । मैले यस कारखानामा बिस वर्षको उमेरदेखि लगातार चालिस वर्ष काम गरें । अब चाहिँ मैले अर्को हप्तादेखि अवकाश लिने निर्णय गरेको छु ।"

आफ्नो कारखानाको सबैभन्दा सिपालु सिकमीको कुरा सुनेपछि ठेकेदारले भने, "ठिक छ त ! तर मैले एउटा घर ठेक्का लिएको छु, त्यो तीन महिनामा सकिन्छ होला । त्यो सिध्याउनुस् अनि अवकाश लिनुस् । हुन्न र ?"

सिकमीले केही दिन सोचेर हुन्छ भनिदिए । उनी त्यस कारखानामा अरू तीन महिना काम गर्न गए । उनलाई काम छोड्ने निर्णयपछि काममा कुनै जाँगर चलेन । तीन महिनामा जसोतसो त्यो घर सिध्याए र भोलिदेखि अवकाश लिने भए । त्यही दिन कारखानाका ठेकेदारले उनलाई उक्त घरको साँचो दिँदै भने, "तपाईं यस कारखानाको सबैभन्दा पुरानो र सबैभन्दा सिपालु सिकमी हुनुहुन्छ । तपाईंको मेहनत र सिपले यस कारखानाले धेरै धेरै प्रगति गऱ्यो । म तपाईंले यस कारखानामा पुऱ्याउनु भएको योगदानको कदर गर्दै अन्तिम पटक तपाईंले तयार गर्नु भएको यो घर तपाईंलाई नै कारखानाको तर्फबाट मायाको चिनो अर्पण गर्छु । स्विकार्नुस् ।"

ठेकेदारको कुरा सुनेर सिकमीले मनमनै भने, "ओहो ! यो कुरा मलाई तीन महिना अघि नै थाहा भएको भए .... !"